

УДК 821.161.2

АВТОБІОГРАФІЇ ЛЕОНІДА ЧЕРНОВА-МАЛОШИЙЧЕНКА: МЕМУАРИ СУБ'ЄКТНОГО ТИПУ

Олександр Галич, д-р філол. наук, проф.

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

(м. Старобільськ)

halich48@mail.ru

У статті аналізуються дві автобіографії Леоніда Чернова-Малошийченка, які автор розглядає як мемуари суб'єктного типу. Перша автобіографія цього призабутого письменника є короткою й нагадує подібні традиційні письменницькі твори, а друга — поширена, написана емоційно, в дусі експресіонізму, з виразним романтичним пафосом, з окремими патетичними фрагментами. В ній помітною є світоглядна і творча еволюція письменника, що бачив себе в літературі спочатку як російськомовний автор, який стояв на позиціях імажинізму, а потім почав писати українською мовою і став помітною постаттю в національному літературно-мовному процесі на рубежі 20–30-х років ХХ ст.

Ключові слова: автобіографія, мемуари, суб'єктний тип, імажинізм, експресіонізм.

Леонід Кіндратович Малошийченко (літературний псевдонім Чернов, Чернов-Малошийченко) — український письменник 20-х — поч. 30-х років минулого століття. На сьогодні його ім'я залишається все ще майже невідомим широкому загалу читачів, хоча за життя його знали від Харкова до Одеси, від Владивостока до Петербурга. За життя побачили світ чимало збірок його творів. Л. Чернову належать написана російською мовою збірка лірики «Профсоюз сумасшедших» (1924), україномовні поезії «Самольот на селі» (1925), книги подорожних нарисів «125 день під тропіками» (1928), оповідань «Сонце під веслами» (1929), «Чудаки прикрашають світ» (1929), гуморесок «Подарунок молодим кінематографістам» (1930), нарисів та оповідань «Станція Знамянка» (1930), «Людина з іншої планети» (1931), повість «Пригоди професора Вокса на острові Ціпанго» (1931), поема «Фронт» (1931). Вже після смерті митця, що сталася 23 січня 1933 року, з'явилася друком поетична збірка «На розі бур» (1933). Талановитий поет, що пробував себе в різних напрямках і течіях тодішньої літератури (імажинізм, футуризм, авангардизм), актор і театральний менеджер, кінооператор, учитель, мандрівник, радіожурналіст за нетривале життя спробував себе в різних професіях.

За життя про Л. Чернова писали М. Рудерман, В. Поліщук, В. Радіонов, М. Доленго, Г. Овчаров та ін. Потім майже півстоліття його творчість з ідеологічних причин замовчувалася. Л. Куценко навіть свою розвідку про Л. Чернова назвав «Репресований після смерті» [3]. І лише на рубежі ХХ–ХХІ ст. знову відновився інтерес до його життя та творчої спадщини, про що свідчать праці згаданих вже Л. Куценка, А. Білої, Р. Доценка, Р. Мельниківа, Ю. Полякової та ін. Усі вони присвячені життєвому і творчому шляху письменника. У працях вищезгаданих авторів більшою мірою аналізується поетична творчість, театральна діяльність Л. Чернова, його мандри. У примітках і коментарях Р. Мовчан пише, що Л. Чернов *«навчався на юридичному і математичному факультетах Київського університету»* [5, с. 604], хоча сам автор у мемуарах не називає ніде Київський університет, але підтверджує *«учився по університетах (математ [ичний] та юрид [ичний] факультети)»* [6, с. 442]. Однак у другій автобіографії він конкретизує, що навчався в Одесі та Катеринославі. При цьому згадує не юридичний, а медичний факультет: *«Учився в Одесі на математичному факультеті (1917), восени 1918-го перебрався до колишнього Катеринославу на медичний факультет»* [7, с. 451].

Мемуари Л. Чернова — це дві його автобіографії, одна з яких уперше друкувалася 1933 року в журналі «Червоний перець», а друга в збірці його творів, що вийшла друком в Одесі 2005 року. Досі ці твори Л. Чернова не були предметом літературознавчого аналізу, хоча фактичний матеріал з них часто використовувався науковцями та критиками.

Перш за все слід зазначити, що обидва твори Л. Чернова належать до мемуарної літератури, хоча й досі окремі автори вважають, що автобіографія аж ніяк не є мемуарами. Проте ще в докторській дисертації 1991 року [2] нами було доведено, що мемуари бувають суб'єктивними, об'єктивними та змішаними. У мемуарах об'єктивного типу на передньому плані події, подані через сприйняття автора. У мемуарах суб'єктивного типу — особистість його самого. Автобіографія належить до суб'єктивного типу мемуарів. Пізніше нашу класифікацію удосконалила Т. Гажа, виділивши, крім об'єктивних і суб'єктивних мемуарів, ще й об'єктивно-суб'єктивні та суб'єктивно-об'єктивні [1].

Жанр автобіографії вимагає подати основні віхи життя і творчості автора. Перша з названих автобіографій є ближчою до цього. У ній Л. Чернов намагається назвати головні дати свого життєпису, відтво-

рити суспільно-політичні умови, у яких проходила його творчість. Як і личить канонам автобіографії, автор починає з головного: «*Народився р [оку] 1899, 3 січня (ст. ст.) в маленькому місті Олександрія — серед південних степів. Батько — Кіндрат Малошииченко — відомий страховий робітник. Дід з батькового боку селянин-баитанник. Материн батько — робітник, матрос, бунтар, бурлака*» [6, с. 442]. Далі Л. Чернов сповіщає, що він навчався в Олександрійській гімназії, «добрі вихователі» якої вигнали його з неї через погану успішність. «*Року 1917 скінчив кишинівську гімназію і виплив у бурхливе море. [У] р [оках] 1917–1921 з перемінним успіхом працював в Укрості, блукав по Україні, редагував «Рубікон» ... грав по українських театрах, — аж поки р [оку] 1921 не вступив до театру ім. Франка*» [6, с. 442]. Саме в цьому театрі він уперше отримав змогу віддатися літературній праці. Л. Черновим були написані п'єси «Бог Авраама», «Цар Максиміліан», кілька поем, він спробував свої сили в перекладах, зокрема переклав низку п'єс Мольєра. Його друзями й вчителями стали Г. Юра та А. Бучма. «*На весні [19]22-го року мені здалося, що час уже почати утворення власного театру, і ми разом з Горським, Я. Возіяном, М. Гаєвським, Ю. Філянським склали українське мистецьке об'єднання «Махудрам» («Майстерня художньої драми», згодом — «Зелена зоря»). Після річної героїчної боротьби з голодом та злиднями, наприкінці [19]22-го року в Кременічуці ми не витримали і постановили ліквідувати наш театр*» [6, с. 443].

Крах театру Л. Чернов називає найчорнішими хвилинами свого життя: «*Я щоб урятувати себе, кинувся у вир головокружних пригод у Сибіру та на Далекому Сході. У Владивостоці більше року працював у газеті, в журналі, в кіно, бушував, епатував буржуа, гуркотів, влаштовував літ-вечори, один раз був навіть секретарем Хінського Консулату і ходив у візитці та в лякерках*» [6, с. 443].

Далі життєвий шлях Л. Чернова проліг до Ленінграда, де він увійшов до групи російських імажиністів. Проте життя його на берегах Неви виявилось недовгим. Він захворів на туберкульоз, яким заразився десь у джунглях Бенгалії. З коханою жінкою Л. Чернов повернувся до Олександрії: «*Більше року пролежав виснажений на ліжкові в Олександрії, втрачав зв'язки з друзями, з літературою, забувши здібність об'єктивного відношення до людей та життя*» [6, с. 443].

Восени 1926 року Л. Чернов приїхав до Харкова, що тоді був українською столицею, але прогресуюча хвороба не дала йому можливості працювати, «*і друзі на півроку замкнули мене до Харківського Тубін-*

ституту» [6, с. 443]. Весною наступного року, після виходу з лікарні Л. Чернов зблизився з українськими діячами культури та мистецтва і відчув себе українським письменником. В автобіографії він називає твори, написані в сезоні 1927–1928 рр. Це — «Оповідання про маленьку людину», книга «125 день», поеми «Любов сьогодні», «Коні в степах». У цей же час Л. Чернов *«підготував до друку книгу оповідань «Сонце під веслами», збірку поезій»* [6, с. 444]. Також він повідомив, що працює над повістю «Наркомова дружина». У Харкові письменник працював на радіо. Закінчується перша автобіографія Л. Чернова романтичним зізнанням, у якому зовсім відсутнє передчуття важких часів для українських письменників, котрі ось-ось настануть: *«Як гарно жити в наші часи. Над усе в світі люблю життя і мій мотоциклет, що носить мене по степах моєї країни, — по тих може шляхах, де колись вигравали на конях мої прадіди»* [6, с. 444].

Друга автобіографія є значно більшою за обсягом, і побудована вона інакше. Тут також є чимало свідчень, що розкривають сторінки життя і творчості письменника. В окремих деталях вони мають змістові повтори з першою автобіографією, проте відтворюють деякі епізоди більш докладно. Якщо в поезії першого (російського) періоду творчості Л. Чернов відчував себе імажиністом, то в автобіографії він скоріше є експресіоністом. Експресіонізм (від фр. *expressionisme*, від лат. *expression* — вираження, виразність) — течія в європейській літературі та мистецтві (музика, кіно, театр, малярство), що була популярною в перші десятиліття минулого століття.

Автобіографія містить чимало фрагментів, які емоційно розкривають світовідчуття Л. Чернова, його фанатичну любов до безмежних українських степів: *«Я не люблю ні пишновеличнього, зрадливо-істеричного моря, ні стискуючих мій обрій гір, ні зворушливих лісів. Я люблю південні липневі пустельні степи наші; обрій без меж; розгорнуте в безкінечність бразолійне небо; пахучі жита наші; степові шляхи в житах понад могилами, — степові шляхи без кінця і краю»* [7, с. 445]. Л. Чернов зізнається, що об'їхав пів земної кулі: «Бачив Схід і Індію. Бачив казкові для українського ока країни. Та наймиліші лишилися мені степові шляхи мого краю».

В іншому фрагменті Л. Чернов роздумує над власною долею. Прогресуюча хвороба не дає йому надії на майбутнє. Саме тому він пише про свою помилку як людини, що часто забуває про сенс людського існування, ігноруючи велике, надаючи перевагу дрібним меркан-

тильним намірам. Велике він бачив у творчості, яка залишає помітний слід у пам'яті нащадків.

Автобіографія рясніє експресивними спогадами про дитячі роки майбутнього письменника. Автор намагається подивитися на минуле очима того маленького хлопчика, що тільки розпочинав пізнавати світ і бачити своє місце в ньому: *«Звертаючи погляд до блакитних берегів мого запашиного дитинства, я бачу в рожевім мареві дідову хату, двір, порослий буйним бур'яном, дірявий позеленілий тин. Тут, серед голубів, бур'янів і курей я вперше пам'ятаю себе. Бачу себе верхи на дідовій спині: любив старий матрос, п'яниця й бурлака на заході днів бавитись зо мною, а найбільше — лякати мене довжелезною сивою бородою»* [7, с. 446].

Кишинівська гімназія № 4 *«стала мені за тиху гавань після тяжких життєвих штормів»* [7, с. 450]. Саме тут, на молдавській землі, Л. Чернов уперше відчув себе українцем: *«Я почав цвірінкати наївні вірші про «батька Тараса» і про «синьооку дівчину — згвалтовану Україну»* [7, с. 450]. А потім юнака захопив вир революції: він організовував збройні загони, виганяв губернатора, утворював театр, закохувався, писав п'єси, сам їх ставив і грав у них головні ролі. У травні 1917 року в олександрійських «Известиях» з'явився перший друкований твір — стаття «Свято волі». Сама стаття була відверто слабкою, але підписана була — Леонід Чернов: *«Старенький редактор придумав мені псевдонім: «Леонід Чернов», — з того часу й причепилося до мене це прізвище»* [7, с. 451].

Спогади писалися з урахуванням записів у старому блокноті, де були зафіксовані блукання Л. Чернова з акторами маленькими містечками і селами України: *«Ми франківці, мобілізовані на продроботи, їздимо по селах — грати «Суєту» та «Гріх»* [7, с. 452].

Згадуючи про це через дев'ять років, Л. Чернов відзначає, як змінилися за цей час одні й ті ж люди. Ті, з ким він колись ділився останнім, стали більш прагматичними: *«Ви виробили собі тверезі погляди на життя. Ви купляете канапи й килими і терпляче вистоюєте у цербокопівських чергах. Зустрічаючись, ви безстрастними басками говорите про норми харчування і про ціну за аркуш»* [7, с. 452]. Тоді ж, дев'ять років тому, всі були однаковими й щасливими.

Саме на час перебування Л. Чернова у франківському театрі припадають його спроби всерйоз зайнятися літературною працею. У неоплених приміщеннях, у яких замерзала вода, він писав перші п'єси,

робив переклади, створив поеми «П'яте Євангеліє», «Людина в цвіту», «Наталя Кавренко», а ще були вірші. Рукописи цих творів так і залишилися десь у Черкасах. Автору було тоді двадцять два роки, і він навіть не подумав тоді, щоб спробувати їх десь надрукувати.

Друга автобіографія докладно розповідає про створення Л. Черновим власного театру, на що було витрачено понад рік. Спершу в Олександрії з'явилося українське театральне об'єднання з претензійною назвою «Махудрам» — «Майстерня художньої драми». Пізніше — «Верда Стело» — виробничий пересувний театр. Програмою-максимум цієї інституції, що базувалася в Кременчуці, були глобальні цілі — *«переклад усього революційного репертуару на есперанто і все-світнє турне»* [7, с. 454]. Л. Чернов згадує сподвижників театру, що працювали тоді з ним. — О. Горського, Ю. Філянського, Я. Возяна, М. Гаєвського. В Україні 1922 року був голод, тому глядачі неохоче ходили до театру, надто на україномовні вистави в зросійщених містах.

Про цей час Л. Чернов скаже: *«Це були тяжкі дні. У центрі гуртувалися поживтневі мистецькі і літературні сили, визначалися майбутні письменники, а ми, забувши про масштаби, насаджувались у скаженій донкіхотській боротьбі десь у медвежій провінції, гадали, що робимо всеукраїнську справу, — і наслідки кількарічної, голодної праці пішли димом»* [7, с. 454]. Письменник покинув Україну. Ростислав Мельників припускає, що певний час Л. Чернов пробув у Петрограді [4, с. 8], оскільки був захоплений ідеями російського «Воинствующего ордена имажинистов» і приєднався до них. У мемуарах про Петроград ніде не згадується, а перше півріччя 1923 року репрезентоване двома фразами: *«Тоді я покинув Україну і кинувся до Москви — Сибіру — Далекого Сходу — до берегів Тихого океану. Влітку 1923 року об'якорився у Владивостоці»* [7, с. 454].

Л. Чернов відтворює напружену працю у Владивостоці: *«Працював одночасно й послідовно в «Красном знамени», в «Красной звезде», в «Приморском Огоньке», робив перші прозові спроби, видав книжку імажиністичних поезій «Профсоюз Сумасшедших», працював у кіно (переробив високоталановитий, але шовіністичний твір Абель Ганса «J'accuse» («Я звинувачую». — О. Г.)), влаштовував свої літконцерти, епатував буржуа...»* [7, с. 455].

Порвавши з імажинізмом, розпрощавшись з друзями-письменниками, Л. Чернов разом з нареченою їде на мотоциклі до батька в Олександрію, лікуватися від сухот: *«Півтора роки я лежав у батька*

і, хоч харкав кров'ю, їздив на мотоциклі — прощатися з степами моєї країни — і писав жаліві вірші» [7, с. 456].

Півроку (16 вересня 1926 року — весна 1927 року) Л. Чернов лікувався в Тубінституті в Харкові. Після виходу з лікарні розпочалася його боротьба «за право називатись українським пролетарським письменником» [7, с. 457]. Письменник називає видання («Червоний Шлях», «Культура і побут», «Червоний Перець», «Нова Генерація», «Всесвіт»), у яких друкувалися його україномовні твори.

Відсутність власного житла суттєво впливала на літературну творчість Л. Чернова: *«Дуже заважає працювати брак власної кімнати: три роки я живу й працюю як горобець — по редакціях, готелях, товаришах. Заважає хвороба: вона не дає працювати з повним навантаженням, а четвертину кожного року з'їдають санаторії та лікарні»* [7, с. 458].

Л. Чернов з гордістю згадує, що він був одним із піонерів українського радіомовлення: *«Раніше воно не існувало, — і кожен наш крок був буквально просікою в джунглях... Мені випало на долю робити перші в історії спроби творення оригінального українського специфічного радіо-фейлетону і радіо-фільму. На жаль, згодом радіороботу нам довелося покинути: українське радіомовлення пішло шляхом найменшого опору»* [7, с. 458].

Яксь романтична упевненість звучить у словах Л. Чернова наприкінці автобіографії: *«Я щасливий бачити, як у великій спільній роботі гине все дрібне, маленьке, особисте, егоїстичне, миришаве, — все, що пахне двоспальним ліжком, примусом, карбованцем, паршивим обідом»* [7, с. 458].

Останні слова автобіографії Л. Чернова також сповнені романтичного пафосу: *«Незламний — вступаю в 1930 рік, життя мого — тридцять другий»* [7, с. 459].

Таким чином, мемуарна творчість Л. Чернова, представлена двома автобіографіями суб'єктного типу, перша з яких коротка й нагадує традиційні письменницькі автобіографії, а друга — поширена, написана емоційно, в дусі експресіонізму, з виразним романтичним пафосом, окремими патетичними місцями. У ній помітною є світоглядна і творча еволюція письменника, що бачив себе в літературі як російськомовний автор, який стояв на позиціях імажинізму, а потім почав писати українською і став помітною постаттю в українському літературному процесі на рубежі 20–30-х років ХХ ст. Згадуючи своє життя, Л. Чернов колоритно й емоційно пише про своїх батьків і діда,

власне ж інтимне життя у нього передано завуальовано, через побіжні згадки й натяки. Навіть вставна новела не проливає конкретики на історію одного з любовних захоплень автора. У мемуарах Л. Чернова яскраво представлений український степ, який любив він понад усе, хоча йому довелося бачити моря, океани, гори, мандрувати просторами колишнього Радянського Союзу, Індії. Надмірна любов автора мемуарів до степових просторів не перебиває його орієнтації на урбаністичне майбутнє людства. Такою ж він бачить й Україну, яку уособлює в образі героїні давньогрецьких міфів Електри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гажа Т. П. Українська літературна мемуаристика другої половини ХХ століття: становлення об'єктивного і суб'єктивного типів: дис. ... канд. філол. наук / Т. П. Гажа ; Харківський нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. — 10.01.01 — «Українська література». — Харків, 2007. — 200 с.
2. Галич А. А. Украинская писательская мемуаристика (природа, эволюция, поэтика): дис. ... докт. філол. наук : 10.01.08 — «Теория литературы»/ Александр Андреевич Галич. — К., 1991. — 339 с.
3. Куценко Л. Репресований після смерті / Л. Куценко // Час «чорного ворона»: нариси. — Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 1995. — С. 64–73.
4. Мельник Р. «Кобзар на мотоциклі»: роки й маски Леоніда Чернова (Малошійченка) / Ростислав Мельник // Український письменник Леонід Чернов (Малошійченко) (1899–1933): бібліографічний покажчик. — Харків: ХДНБ імені В. Г. Короленка, 2005. — С. 4–16.
5. Мовчан Р. Примітки і коментарі / Раїса Мовчан // Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років / упор. Р. Мовчан. — К.: ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. — С. 491–615.
6. Чернов Л. Автобіографія / Леонід Чернов // Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років / упор. Р. Мовчан. — К.: ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. — С. 442–444.
7. Чернов Л. Автобіографія / Леонід Чернов // Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років / упор. Р. Мовчан. — К.: ТОВ «Видавництво Кліо», 2015. — С. 444–459.

АВТОБИОГРАФИИ ЛЕОНИДА ЧЕРНОВА-МАЛОШИЙЧЕНКО: МЕМУАРЫ СУБЪЕКТНОГО ТИПА

Александр Галич, д-р филол. наук, проф.

*ГУ «Луганский национальный университет имени Тараса Шевченко»
(м. Старобельск)*

В статье анализируются две автобиографии Леонида Чернова-Малошииченко, которые автор рассматривает как мемуары субъектного типа. Первая автобиография этого позабытого писателя является короткой и напоминает подобные традиционные писательские произведения, а вторая — расширенная, написанная эмоционально, в духе экспрессионизма, с выразительным романтическим пафосом, отдельными патетическими местами. В ней заметна мировоззренческая и творческая эволюция писателя, который видел себя в литературе сначала как русскоязычный автор, стоящий на позициях имажинизма, а затем постепенно перешел на украинский язык и стал заметной фигурой в национальном литературном процессе на рубеже 20–30-х годов XX ст.

Ключевые слова: автобиография, мемуары, субъектный тип, имажинизм, экспрессионизм.

THE AUTOBIOGRAPHIES OF LEONID CHERNOV- MALOSHIICHENKO: MEMOIRS OF SUBJECTIVE TYPE

Oleksandr Halych, Doctor of Philology, Professor

Ukraine

This article analyzes two autobiographies of Leonid Chernov- Maloshiichenko, which the author sees as the memoirs of subjective type. The first autobiography of partially forgotten writer is short and resembles like the traditional literary works, and the second — a common written emotionally, in the spirit of expressionism, with a distinct romantic pathos, pathetic individual places. It is noticeable evolution worldview and creative writer who saw himself in the literature as the first Russian writer who stood on the positions of imazhynizm and then gradually moved to the Ukrainian language and became a prominent figure in the national literary process at the turn of 20–30-ies of XX century. The author of memoirs dabbled in theater, film, radio. Until his autobiography were the subject of literary analysis, although the actual material are often used by scholars and critics.

Looking back on his life, L. Chernov colorful and emotionally writes about his parents and grandfather, their own social life he reproduces some detail with interesting details, your love life is in his veiled passed through cursory mention and barely noticeable hints. Even push novel sheds no specifics on the story of a romance author hobbies. In his memoirs, the writer L. Chernov represents Ukrainian steppe clearly presented as being the essential part of his people, though he had seen, seas, oceans, mountains, travel to the former Soviet Union, to visit India. Yet excessive love of the author's memoirs to the vast steppes in no way overrides its orientation to the urban future of humanity. That he sees and Ukraine, which represents the image of the heroine of Greek mythology Electra.

Key words: autobiography, memoirs, subjective type, imazhynizm, expressionism.

REFERENCES

1. Gazha, T. P. (2007), «Ukrainian literal memoirsof the second part of XX century: standing of objective and subjective types», PhD diss. (Ukrainian literature), 10.01.01, Kharkiv Karazina V. N. National University, Kharkiv, 200 p.
2. Halych, A. A. (1991), Ukrainian writers' memoirs (nature, evolution, poetics), D. Sc. diss. (Theory of Literature), 10.01.08, Kyiv Taras Shevchenko National University, Kyiv, 339 p.
3. Kutsenko, L. (1995), Repressed After Death, In times of black raven, Tsentralno-Ukrainskevvydavnytstvo [Central Ukrainian Publishment], Kirovograd, pp. 64–73.
4. Melnykiv, R. (2005), Kobzar on a motorcycle: years and masks of Leonid Chernov (Malochiichenko), Ukrainina writer Leonid Chernov (Malochiichenko) (1899–1933), (Bibliographichnyy pokazhchyk, KHDNB imeni V. G. Korolenka) [Bibliographical sign, Kharkiv national Korolenka V. G. University], Kharkiv, pp. 4–16.
5. Movchan, R. (2015), Notes and Comments in Movchan, R. (Ed) About themselves: Autobiographies of Ukrainian writers of 1920 years, Klio Publishment, Kyiv, pp. 491–615.
6. Chernov, Leonid (2015), Autobiography, Movchan R. (Ed) About themselves: Autobiographies of Ukrainian writers of 1920 years, Klio Publishment, Kyiv, pp. 442–444.
7. Chernov, Leonid (2015), Autobiography, Movchan R. (Ed) About themselves: Autobiographies of Ukrainian writers of 1920 years, Klio Publishment, Kyiv, pp. 444–459.

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2017 р.